IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 21 Issue 2 May 2026

BOZOR VA TAVAKKALCHILIK: IQTISODIY QARORLARDA XAVF, NOANIQLIK VA BOSHQARUV MEXANIZMLARI

Abdullayev M.
Andijon davlat universiteti «Iqtisodiyot va moliya» kafedrasi dotsenti
iqtisodiyot bo‘yicha falsafa doktori (PhD) – ilmiy rahbar

Solijonov Fayzullo
Andijon davlat universiteti Huquq-iqtisod fakulteti
Iqtisodiyot yo‘nalishi 2-bosqich 201-guuruh talabasi
+998881840334
fayzullosolijonov70@gmail.com
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20100513

Annotatsiya. Ushbu maqolada bozor munosabatlari sharoitida tavakkalchilikning iqtisodiy mohiyati, uning kelib chiqish omillari hamda xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatiga ta’siri ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Bozor narx, talab, taklif, raqobat, axborot va institutsional tartiblar orqali shakllanadigan murakkab tizim bo‘lib, unda har bir qaror ma’lum darajada noaniqlik bilan bog‘liq. Tavakkalchilik esa aynan shu noaniqlik sharoitida foyda olish imkoniyati va zarar ko‘rish ehtimoli o‘rtasidagi nisbatni ifodalaydi. Maqolada bozor tavakkalchiligining narx, likvidlik, kredit, operatsion, texnologik va institutsional ko‘rinishlari yoritilib, ularni kamaytirish bo‘yicha diversifikatsiya, sug‘urta, shartnomaviy himoya, axborot tahlili va strategik rejalashtirish usullari asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari bozor subyektlari uchun tavakkalchilikni butunlay yo‘qotish emas, balki uni hisoblash, baholash va ongli boshqarish muhim ekanini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Bozor, tavakkalchilik, noaniqlik, raqobat, talab, taklif, narx xavfi, investitsiya, risklarni boshqarish, diversifikatsiya, iqtisodiy qaror, strategik rejalashtirish.

KIRISH

Bozor iqtisodiyoti inson ehtiyojlari, ishlab chiqarish imkoniyatlari va resurslardan foydalanish samaradorligi o‘rtasida muvozanat yaratishga xizmat qiladigan ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmdir. Bozor sharoitida har bir korxona, tadbirkor, investor yoki iste’molchi o‘z manfaatidan kelib chiqib qaror qabul qiladi. Biroq bu qarorlar hech qachon mutlaq aniqlik muhitida amalga oshmaydi. Talabning o‘zgarishi, raqobatchilar harakati, narx tebranishlari, texnologik yangiliklar, kredit shartlari va davlat siyosatidagi o‘zgarishlar bozor subyektlari oldiga doimiy ravishda tavakkalchilikni qo‘yadi.

Tavakkalchilikni oddiy xavf sifatida emas, balki iqtisodiy qaror qabul qilish jarayonining ajralmas tarkibiy qismi sifatida tushunish zarur. Chunki bozorning o‘zi imkoniyat va xavfning birgalikda mavjud bo‘lishiga asoslanadi. Yuqori foyda olish istagi ko‘pincha yuqori tavakkalchilikni talab qiladi; aksincha, xavfni keskin kamaytirish foyda darajasini ham cheklab qo‘yishi mumkin. Shu sababli zamonaviy iqtisodiy tafakkurda asosiy vazifa tavakkalchilikdan qochish emas, uni to‘g‘ri baholash va boshqarishdan iboratdir.

Mazkur maqolada bozor va tavakkalchilik tushunchalari o‘zaro bog‘liq holda tahlil qilinadi. Mavzu iqtisodiy nazariya, menejment, moliyaviy tahlil va tadbirkorlik amaliyoti nuqtayi nazaridan yoritilib, bozor sharoitida barqaror rivojlanish uchun risklarni ilmiy asosda boshqarish zarurligi ko‘rsatib beriladi.

MAVZUNING DOLZARBLIGI

Bozor iqtisodiyoti chuqurlashib borayotgan hozirgi sharoitda tavakkalchilik omili har qachongidan ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Raqobatning kuchayishi, mahsulot va xizmatlar turining ko‘payishi, iste’molchilar didining tez o‘zgarishi, raqamli texnologiyalar ta’sirida biznes modellarning yangilanishi korxonalarni tezkor va aniq qaror qabul qilishga undaydi. Bunday vaziyatda noto‘g‘ri baholangan tavakkalchilik ishlab chiqarish hajmining pasayishi, moliyaviy yo‘qotish, mijozlar ishonchining kamayishi yoki bozordagi ulushning qisqarishiga olib kelishi mumkin.

Mavzuning dolzarbligi yana shundaki, bozor ishtirokchilarining muvaffaqiyati ko‘p jihatdan ularning noaniqlikni qanday qabul qilishi va unga qanday javob berishiga bog‘liq. Masalan, kichik biznes subyekti uchun xomashyo narxining oshishi, kredit foiz stavkasining o‘zgarishi yoki xaridorlar talabining pasayishi jiddiy xavf tug‘diradi. Yirik korxonalar esa valuta kursi, logistika, xalqaro raqobat va texnologik yangilanish bilan bog‘liq tavakkalchiliklarga duch keladi. Demak, bozor sharoitida har qanday iqtisodiy faoliyat risklarni oldindan ko‘ra bilish va ularni boshqarish madaniyatini talab etadi.

MUAMMONING O‘RGANILGANLIK DARAJASI

Bozor va tavakkalchilik masalasi iqtisodiyot fanida uzoq vaqt davomida o‘rganib kelinmoqda. Klassik iqtisodiy maktab vakillari bozor mexanizmini talab, taklif va narxlar o‘zaro ta’siri orqali izohlab, raqobatni iqtisodiy muvozanatning asosiy sharti sifatida ko‘rsatganlar. Keyinchalik neoklassik yondashuvda qaror qabul qiluvchi subyektlarning manfaat, foyda va cheklangan resurslar sharoitidagi tanlovi chuqurroq tahlil qilindi. Tavakkalchilik masalasiga alohida e’tibor esa tadbirkorlik nazariyasi, moliyaviy menejment va institutsional iqtisodiyot rivoji bilan kuchaydi.

F. Nayt tavakkalchilik va noaniqlik o‘rtasida farq mavjudligini ko‘rsatib, hisoblanadigan ehtimolga asoslangan holatni tavakkalchilik, ehtimoli aniq o‘lchanmaydigan vaziyatni esa noaniqlik sifatida talqin qilgan. J. M. Keyns bozor ishtirokchilarining kutishlari va psixologik omillar iqtisodiy faollikka kuchli ta’sir ko‘rsatishini ta’kidlagan. Zamonaviy moliyaviy nazariyalarda esa tavakkalchilik portfel nazariyasi, aktivlar narxlash modeli, sug‘urta mexanizmlari va korporativ risk-menejment tizimlari orqali o‘rganiladi. O‘zbekiston iqtisodiy adabiyotlarida ham bozor infratuzilmasi, tadbirkorlik xavflari, investitsiya muhiti va moliyaviy barqarorlik masalalari keng yoritilgan. Shunga qaramay, bozor va tavakkalchilikni yagona tizimli jarayon sifatida tahlil qilish amaliy jihatdan doimo yangilanib turadigan muammo bo‘lib qolmoqda.

TADQIQOT MAQSADI VA VAZIFALARI

Tadqiqotning asosiy maqsadi bozor iqtisodiyoti sharoitida tavakkalchilikning mazmuni, shakllari va uni boshqarish mexanizmlarini ilmiy tahlil qilishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun bir nechta vazifalar belgilanadi: bozor va tavakkalchilik tushunchalarining nazariy asoslarini ochib berish; bozor faoliyatida yuzaga keladigan asosiy risk turlarini tasniflash; tavakkalchilikning tadbirkorlik va investitsion qarorlarga ta’sirini izohlash; risklarni kamaytirish va boshqarish usullarini tahlil qilish; bozor subyektlari uchun amaliy ahamiyatga ega xulosalarni shakllantirish.

Maqolada tahliliy yondashuv, taqqoslash, umumlashtirish va sabab-oqibat aloqalarini aniqlash usullaridan foydalaniladi. Bunday yondashuv bozor tavakkalchiligining nafaqat nazariy, balki amaliy mazmunini ham ochib berishga imkon yaratadi.

ASOSIY QISM

Bozorning asosiy xususiyati shundaki, unda iqtisodiy subyektlar mustaqil qaror qabul qiladi va o‘z qarorlari natijasi uchun javobgar bo‘ladi. Ishlab chiqaruvchi qaysi mahsulotni ishlab chiqarishni, qanday narxda sotishni va qaysi bozorga chiqishni o‘zi belgilaydi. Iste’molchi esa daromadi, ehtiyoji va afzalliklariga qarab tanlov qiladi. Ana shu erkinlik iqtisodiy faollikni kuchaytiradi, lekin ayni paytda tavakkalchilikni ham vujudga keltiradi. Chunki bozor natijasi oldindan to‘liq kafolatlanmaydi: mahsulot kutilgan darajada sotilmasligi, narx pasayishi, xarajat oshishi yoki raqobatchilar kuchayishi mumkin.

Tavakkalchilik iqtisodiy ma’noda kelajakdagi natijaning kutilgan holatdan farq qilish ehtimolidir. Agar korxona yangi mahsulot ishlab chiqarsa, u daromad olish imkoniyatiga ega bo‘ladi, biroq shu bilan birga marketing xarajatlari qoplanmasligi yoki mahsulot iste’molchilar tomonidan qabul qilinmasligi xavfi ham paydo bo‘ladi. Demak, tavakkalchilik faqat salbiy hodisa emas; u foyda olish imkoniyati bilan birga mavjud bo‘lgan noaniqlikdir. Shu bois tadbirkorlik faoliyatida riskni butunlay yo‘q qilish mumkin emas, uni oqilona chegarada ushlab turish muhim.

Bozor tavakkalchiligi bir necha ko‘rinishda namoyon bo‘ladi. Narx tavakkalchiligi mahsulot, xomashyo yoki moliyaviy aktivlar narxining kutilmagan tebranishi bilan bog‘liq. Talab tavakkalchiligi xaridorlar ehtiyojining o‘zgarishi natijasida paydo bo‘ladi. Kredit tavakkalchiligi qarzdorning majburiyatlarini o‘z vaqtida bajarmasligi ehtimolini anglatadi. Likvidlik tavakkalchiligi aktivni kerakli vaqtda zarar ko‘rmasdan pulga aylantirish qiyinlashganida yuzaga keladi. Operatsion tavakkalchilik esa ichki boshqaruv, texnik nosozlik, xodimlar xatosi yoki jarayonlarning samarasizligi bilan bog‘liq bo‘ladi.

Bozor tavakkalchiligining asosiy ko‘rinishlari

Tavakkalchilik turi	Kelib chiqish manbai	Ehtimoliy oqibat	Boshqarish yo‘li
Narx xavfi	Xomashyo, valuta yoki mahsulot narxining tebranishi	Daromad pasayishi, tannarx oshishi	Uzoq muddatli shartnomalar, zaxira reja
Talab xavfi	Iste’molchi didi va xarid qobiliyatining o‘zgarishi	Sotuv hajmi kamayishi	Marketing tahlili, mahsulotni moslashtirish
Kredit xavfi	Hamkor yoki qarzdorning to‘lovga layoqatsizligi	Pul oqimi uzilishi	To‘lov intizomi monitoringi, kafolat
Likvidlik xavfi	Aktivni tez pulga aylantirishdagi qiyinchilik	Majburiyatlarni kechiktirish	Naqd pul oqimini rejalashtirish
Operatsion xavf	Ichki jarayonlar, texnika yoki xodimlar xatosi	Ishlab chiqarish to‘xtashi	Ichki nazorat va standartlashtirish

Bozor tavakkalchiligini boshqarishda birinchi bosqich riskni aniqlashdir. Korxona o‘z faoliyatiga ta’sir qiluvchi ichki va tashqi xavf manbalarini belgilamasdan turib, samarali qaror qabul qila olmaydi. Ikkinchi bosqich riskni baholash bo‘lib, bunda ehtimoliy yo‘qotish miqdori, uning yuz berish ehtimoli va korxona barqarorligiga ta’siri aniqlanadi. Uchinchi bosqich esa riskka javob choralarini tanlashdan iborat: xavfni qabul qilish, kamaytirish, boshqa tomonga

o‘tkazish yoki ayrim faoliyatdan voz kechish. Bu jarayon doimiy monitoring bilan yakunlanadi, chunki bozor sharoiti o‘zgarishi bilan risk xarakteri ham yangilanadi.

Diversifikatsiya tavakkalchilikni kamaytirishning eng muhim usullaridan biridir. Korxona faqat bitta mahsulot yoki bitta bozorga tayanib qolsa, talab pasayishi unga jiddiy zarar yetkazishi mumkin. Mahsulot turlarini kengaytirish, turli xaridor guruhlari bilan ishlash, yetkazib beruvchilar sonini ko‘paytirish va investitsiyalarni turli yo‘nalishlarga taqsimlash riskni nisbatan yumshatadi. Biroq diversifikatsiya ham puxta hisob-kitobni talab qiladi; haddan tashqari tarqalib ketgan faoliyat boshqaruv xarajatlarini oshirib, samaradorlikni pasaytirishi mumkin.

Sug‘urta, kafolat, shartnomaviy javobgarlik va zaxira fondlari ham bozor tavakkalchiligini boshqarishda muhim vositalardir. Masalan, transport, ishlab chiqarish yoki mol-mulk bilan bog‘liq xavflarni sug‘urtalash korxonani kutilmagan yo‘qotishlardan himoya qiladi. Shartnomalarda yetkazib berish muddati, to‘lov tartibi, jarima va kompensatsiya shartlarini aniq belgilash esa hamkorlar o‘rtasidagi noaniqlikni kamaytiradi. Shu bilan birga, har qanday huquqiy yoki moliyaviy mexanizm real axborot tahlili bilan qo‘llab-quvvatlanmasa, kutilgan natijani bermaydi.

Tavakkalchilikni ilmiy baholashda sifat va miqdoriy usullar bir-birini to‘ldiradi. Sifat tahlili risk manbasini aniqlash, uning sabablarini izohlash va ustuvorlik darajasini belgilashga xizmat qiladi. Miqdoriy tahlilda esa ehtimol, kutilayotgan zarar, pul oqimi, rentabellik, tannarx va foyda marjasi kabi ko‘rsatkichlar hisobga olinadi. Oddiy shaklda kutilayotgan yo‘qotish risk yuz berish ehtimoli bilan mumkin bo‘lgan zarar miqdorining ko‘paytmasi sifatida qaraladi. Bu yondashuv barcha vaziyatni to‘liq qamrab olmasa ham, rahbariyatga qaysi xavf birinchi navbatda nazorat qilinishi kerakligini ko‘rsatadi.

Bozor infratuzilmasi tavakkalchilikni kamaytirishda bevosita rol o‘ynaydi. Banklar, sug‘urta tashkilotlari, birjalar, auditorlik va konsalting firmalari, logistika xizmatlari hamda elektron savdo platformalari bozor ishtirokchilariga zarur axborot, moliyaviy vosita va huquqiy kafolatlarni taqdim etadi. Infratuzilma qanchalik rivojlangan bo‘lsa, bitimlar shunchalik shaffof, xarajatlar nisbatan past va risklar boshqariladigan bo‘ladi. Aksincha, axborot yetishmasligi, shartnomalarning sust ijro etilishi yoki moliyaviy vositalarning cheklanganligi bozor tavakkalchiligini kuchaytiradi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida tavakkalchilikning yangi shakllari ham paydo bo‘lmoqda. Elektron to‘lovlar, onlayn savdo, ma’lumotlar bazasi, sun’iy intellektga asoslangan tahlil va avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari korxonalarga tezkorlik beradi. Shu bilan birga, kiberxavfsizlik, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, platformalarga qaramlik va texnologik nosozliklar bilan bog‘liq risklar kuchayadi. Demak, zamonaviy bozor subyekti an’anaviy iqtisodiy risklar bilan bir qatorda raqamli muhit xavflarini ham baholashi zarur.

TAHLIL VA MUHOKAMA

Bozor va tavakkalchilik o‘rtasidagi bog‘liqlikni tahlil qilganda, eng avvalo, axborotning ahamiyatini ko‘rish mumkin. Bozor subyektlari qanchalik to‘liq va ishonchli axborotga ega bo‘lsa, ularning qarorlari shunchalik asosli bo‘ladi. Biroq amaliyotda axborot hech qachon to‘liq bo‘lmaydi. Xaridorlarning kelajakdagi xatti-harakati, raqobatchilar strategiyasi, texnologik o‘zgarishlar yoki makroiqtisodiy holatni mutlaq aniqlik bilan oldindan aytish qiyin. Shuning uchun tavakkalchilik bozorning tabiiy holati sifatida namoyon bo‘ladi.

Muhim jihatlardan biri shuki, tavakkalchilikka munosabat korxonaning rivojlanish strategiyasini belgilaydi. Juda ehtiyotkor yondashuv innovatsiyalarni sekinlashtirishi va bozor imkoniyatlaridan foydalanishni cheklashi mumkin. Aksincha, haddan tashqari jur’atli, lekin hisob-kitobsiz qarorlar moliyaviy barqarorlikni izdan chiqaradi. Shuning uchun optimal yondashuv risk va daromad nisbatini ilmiy baholashga tayanadi. Korxona o‘z moliyaviy

imkoniyati, bozor tajribasi, kadrlar salohiyati va raqobat ustunliklarini hisobga olib, qaysi riskni qabul qilish mumkinligini aniqlashi lozim.

Kichik biznes uchun tavakkalchilikni boshqarish alohida ahamiyatga ega. Chunki kichik korxonalarda moliyaviy zaxira, kredit olish imkoniyati va bozorni chuqur tahlil qilish resurslari ko‘pincha cheklangan bo‘ladi. Shunga qaramay, kichik biznes moslashuvchanligi bilan ajralib turadi: u xaridor talabiga tez javob berishi, mahsulot turini tez o‘zgartirishi va mahalliy bozor xususiyatlarini yaxshi bilishi mumkin. Demak, kichik biznesda tavakkalchilikni kamaytirishning asosiy omili muntazam hisob-kitob, mijozlar bilan yaqin aloqa, xarajatlarni nazorat qilish va moliyaviy intizomdir.

Yirik korxonalar esa risklarni boshqarishda murakkab tizimlardan foydalanadi. Bunda strategik rejalashtirish, ichki audit, moliyaviy monitoring, ssenariylar tahlili, investitsion portfelni shakllantirish va korporativ boshqaruv tamoyillari muhim rol o‘ynaydi. Ayniqsa, global bozorlarga chiqayotgan korxonalar uchun valuta, logistika, sertifikatlash, xalqaro shartnomalar va geoiqtisodiy o‘zgarishlar bilan bog‘liq xavflarni hisobga olish zarur. Bu esa tavakkalchilikni boshqarishni alohida bo‘lim yoki mutaxassislar zimmasiga yuklashni talab qiladi.

Tavakkalchilikning ijtimoiy tomoni ham e’tibordan chetda qolmasligi kerak. Korxonaning noto‘g‘ri risk siyosati faqat uning egasiga emas, balki xodimlar bandligi, iste’molchilar manfaati va mahalliy iqtisodiy muhitga ham ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, ishlab chiqarishdagi uzilish ish o‘rinlarining qisqarishiga, sifatsiz mahsulot esa iste’molchi ishonchining pasayishiga olib keladi. Shu sababli mas’uliyatli biznes yuritish risklarni faqat foyda nuqtayi nazaridan emas, balki ijtimoiy barqarorlik va uzoq muddatli obro‘ nuqtayi nazaridan ham baholashni talab etadi.

Investitsion qarorlarda tavakkalchilik ayniqsa sezilarli bo‘ladi. Investor kelajakdagi daromadni hozirgi xarajat bilan solishtiradi, lekin kelajakdagi pul oqimi to‘liq kafolatlanmaydi. Loyiha qiymati, sotuv hajmi, soliq yuklamasi, kredit foizi, texnik xizmat xarajatlari va raqobat sharoiti o‘zgarishi mumkin. Shuning uchun investitsion loyihalarda optimistik, real va pessimistik ssenariylarni solishtirish, sezgirlik tahlilini o‘tkazish va zaxira moliyalashtirish manbalarini belgilash muhim hisoblanadi. Bunday yondashuv tavakkalchilikni kamaytiribgina qolmay, qaror qabul qiluvchining mas’uliyatini ham oshiradi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, bozor tavakkalchiligi salbiy hodisa sifatida emas, balki iqtisodiy rivojlanishning harakatlantiruvchi sharti sifatida ham qaralishi kerak. Tavakkal qilmagan tadbirkor yangi mahsulot yaratmaydi, yangi bozorga chiqmaydi va raqobatda ustunlikka erisha olmaydi. Lekin bu tavakkal ilmiy asoslangan, ma’lumotlarga tayangan va nazorat qilinadigan bo‘lishi lozim. Shundagina risk zarar manbai emas, balki o‘sish imkoniyatiga aylanadi.

XULOSA

Bozor va tavakkalchilik o‘zaro chambarchas bog‘liq iqtisodiy kategoriyalardir. Bozor erkin tanlov, raqobat va foyda olish imkoniyatini yaratadi, lekin ayni paytda narx, talab, kredit, likvidlik, operatsion va institutsional xavflarni ham yuzaga keltiradi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, tavakkalchilikni butunlay bartaraf etish mumkin emas; uni faqat oldindan aniqlash, ehtimoliy oqibatlarini baholash va boshqaruv qarorlari orqali maqbul darajada cheklash mumkin.

Maqolada tavakkalchilikni boshqarishning asosiy ilmiy natijalari sifatida quyidagilar aniqlandi: birinchidan, bozor subyekti riskni tasodifiy holat emas, balki qaror qabul qilish jarayonining muhim elementi sifatida qabul qilishi lozim; ikkinchidan, riskni baholashda faqat moliyaviy ko‘rsatkichlar emas, balki axborot, raqobat, huquqiy muhit va iste’molchi xatti-harakati ham hisobga olinishi kerak; uchinchidan, diversifikatsiya, sug‘urta, shartnomaviy himoya, moliyaviy rejalashtirish va monitoring risklarni kamaytirishning samarali mexanizmlaridir; to‘rtinchidan, tavakkalchilikni ongli boshqarish korxona barqarorligi va raqobatbardoshligini oshiradi.

Umuman olganda, bozor sharoitida muvaffaqiyat tasodifiy jur'atga emas, balki hisoblangan tavakkalchilikka tayanadi. Ilmiy asoslangan risk-menejment korxonalarga nafaqat xavflarni kamaytirish, balki yangi imkoniyatlarni aniqlash, innovatsion faoliyatni rivojlantirish va uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikka erishish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullayev Yo. Bozor iqtisodiyoti asoslari. - Toshkent: Iqtisodiyot, 2019.
2. G'ulomov S. S. Tadbirkorlik va kichik biznes. - Toshkent: Sharq, 2020.
3. Karimov N. F. Investitsiya faoliyatini boshqarish. - Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2021.
4. Mankiw N. G. Principles of Economics. - Boston: Cengage Learning, 2021.
5. Marshall A. Principles of Economics. - London: Macmillan, 1920.
6. Knight F. H. Risk, Uncertainty and Profit. - Boston: Houghton Mifflin, 1921.
7. Keynes J. M. The General Theory of Employment, Interest and Money. - London: Macmillan, 1936.
8. Markowitz H. Portfolio Selection: Efficient Diversification of Investments. - New York: Wiley, 1959.
9. Samuelson P. A., Nordhaus W. D. Economics. - New York: McGraw-Hill Education, 2010.
10. Bodie Z., Kane A., Marcus A. J. Investments. - New York: McGraw-Hill Education, 2018.
11. Hull J. C. Risk Management and Financial Institutions. - Hoboken: Wiley, 2018.
12. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi. - Toshkent: Adolat, amaldagi tahrir.
13. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Moliyaviy barqarorlik sharhlari va statistik ma'lumotlar. - Toshkent.
14. World Bank. World Development Report: Risk and Opportunity. - Washington, DC: World Bank, 2014.